

Kiss Gy. Csaba

Nemzetképek és/vagy nemzetek fölötti történelemkönyvek

Két kérdéshez kívánok néhány töprengő megjegyzést fűzni. Éspedig nem mint történelemtanár vagy tankönyvíró (egyik sem vagyok), hanem mint a közép-európai művelődéstörténet kutatója. Az első kérdés úgy hangzik, hogy elvisz-e bennünket a globalizáció az egyetemes történelemkönyvek világába? Vagyis elképzelhető-e, hogy akár az egész emberiséget tekintve, akár szűkebb körben (mondjuk az Európai Unióban) születnek majd univerzális, nemzetek fölötti történelmi narratívák?

A másik kérdés pedig ennek épp a fordítottja: eltűnnek-e a hosszú ideje létező kulturális (nemzeti) sztereotípiák az egyre szélesebb és intenzívebb nemzetközi kommunikáció hatására?

A felvilágosodás régi utópiája, mint tudjuk, az emberi kultúrát egyetemes jellegűnek tartotta. S úgy tetszik – legalábbis az európai kultúra közegében –, máig sokan úgy gondolják, közös értékeink (amúgy elég szűkre szabták körüket az elsősorban gazdasági együttműködésre létrehozott Unióban) alapján eljuthatunk történelmünk közösen vállalható kánonjához. Persze rögtön fölvetődik a kérdés, hogyan születhet meg egy ilyen kánon, ki fogja kiválasztani és meghatározni, mi tartozik bele és miért. Ha az európai alkotmány tervezetének a sorsára gondolunk, láthatjuk, milyen göröngyös lehet az ilyen törekvés útja. Mindenesetre, ha elfogadjuk egy ilyen kánon megalkotásának a lehetőségét, azt is föltételezhetjük, hogy elkészíthető egy közös európai történelemkönyv, bár bizonyára nem lesz egyszerű munka. Persze hozzáteendő, hogy egy effajta vállalkozást nehéz volna a hagyományos lineáris narráció formájában elképzelni. Tehát nem lehet kikerülni a kérdést: mennyire akadályozzák a nemzetképek az egyetemes szemlélet kialakulását, megtalálható-e a közös nevező? Továbbra sem egyértelmű, hogy miképpen vannak benne az egyes nemzeti történetek az európaiban. Nem- és fajfogalom viszonya jellemzi-e európai és nemzeti történelem viszonyát?

Egyértelmű tanulsága a nemzetté válás folyamatának, hogy a modern nemzet egyben emlékezetközösség. A történetírásnak pedig a modern korban meghatározó szerepe volt a közös emlékezet, *ergo* a nemzeti identitás megteremtésében. Közép-Európában még inkább, mint egyebütt. Elkészült a nemzet narratívája mint folyamatos, célelvű elbeszélés. Némiképp az egyéni életpálya logikáját követte a történet, fejlődési folyamatot föltételezve: a nemzet úgymond születésétől ifjú évein át fölnőtt koráig és tovább. A történetírás nemzeti elbeszélése kapott helyet sűrített formában a tankönyvekben, s az oktatás fokozatos terjedésével a XIX. században a társadalom egyre nagyobb részének identitását alakította ez a tanítás. A nemzeti narratívának nélkülözhetetlen része volt a nemzeti önkép megformálása: az ún. *mi*-csoport meghatározása, ami természetesen más közösségekhez (*ők*-

csoport) képest történt. A nemzeti önképekhez (másképpen mondva autosztreotípiákhoz) magától értetődően kapcsolódtak mások, az idegenek képei is (heterosztreotípiák). A németek például mindenekelőtt a franciákhoz, a szlovákok pedig a magyarokhoz képest határozták meg magukat. Éspedig – magától értetődően – előítéletesen. A mi-ők viszonylatban az előítéletek szinte elkerülhetetlenek voltak (ne feledkezzünk meg arról sem, hogy eredetileg a megismerést segítették), ám a negatív előítéletek a mi tájainkon az egymás rovására kidolgozott nemzetkoncepciókban (egymást tagadó közösségi emlékezeteket formáltak az ideológusok és politikusok) tragikus gyúanyagot jelentettek, és nagy szerepet játszottak a háborús propagandákban. A kölcsönös európai megértés kialakítása elképzelhetetlen az előítéletek fölszámolása vagy legalábbis megszelídítése nélkül. A globalizáció pedig mintha eltörölné a hagyományos előítéleteket. Ez azonban csupán látszat. Az utóbbi évek nem egy nemzetközi politikai vitája mögött ott érezhettük a régi előítéleteket.

Hogyan lehetne tehát előbbre jutni? Arról sem meglepő, hogy nem a mai nemzedék az első, amelynek szembe kell néznie e kérdésekkel, hiszen már az első világháború után napirendre kerültek ezek a problémák Európában és nálunk is. Azt gondolom, első lépésként be kell látni, hogy minden nemzeti kultúrának van egy sajátos történeti narratívája (ahogy nemzeti mitológiája is), és ezek magától értetődően nem tekinthetők univerzálisnak. Ugyanakkor a nemzeti kultúrát és történeti narratíváját sem lehet alárendelni valamely egyetemesnek hirdetett kultúrának, hiszen történelmi tapasztalatunk szerint az univerzális színe alatt nemegyszer ott lappangott a birodalmi kizárólagosság. Kölcsönösen el kellene fogadni – például nekünk és szomszédjainknak –, hogy a közös múltból készült mindegyik nemzeti elbeszélés viszonylagos. Nekünk Kossuth Lajos az első számú hősünk, a horvátoknak pedig Josip Jelačić. Kölcsönösen lefordíthatatlan hagyományok. Nincs abszolút igazság a történelemben (legalábbis emberi dimenzióban ennek meghatározása mindig kétséges). Mert nehezen képzelhetünk el olyan történetírókat vagy tankönyvszerzőket, akik ki tud lépni (bármennyire igyekszik is) saját kulturális közösségéből, nemzetéből. És befogadó közönsége is rendre valamelyik kulturális közösséghez, nemzethez tartozik. Jó esetben arra lehet törekedni, hogy a durva előítéletektől megszabadítva, egymás mellé illesztve mutassuk be a nemzeti narratívákat. Közép-Európáról szólva meg kell értetni például, hogy nemzetté válási törekvéseinkben – kivétel nélkül – jelen voltak a szomszédok, a kisebbségek rovására megvalósítandó célok. Legalább azt el kellene érni – hiszen közös történelemkönyveket írni hosszú esztendő munkájába telhet –, hogy kétoldali megegyezésekkel, szomszédjainkkal közösen rostáljuk ki a bántó mozzanatok, negatív előítéleteket. Csak úgy képzelhetők el „nemzetek fölötti” – vagy inkább összehasonlító – tankönyvek, ha bizonyos közös nevezők (legyen az például a klasszikus nacionalizmus) alapján egymás mellé kerülnek a párhuzamos nemzeti narratívák.

Ami pedig a tágabb térséget, Közép-Európát illeti, a legsürgősebb feladat a rólunk alkotott európai (nyugat-európai) képet megváltoztatni. Hiszen a XX. századi múlt olyannyira meghatározó történelmi jelenségeit mindmáig tőlünk eltérően értelmezik. Ez sok félreértést okoz, valamiféle elválasztó határt az európai-

ak kollektív identitásában. Emlékezetükben más helyet foglalnak el az európai totalitarizmusok, hiszen nekik általában *egy* borzalmas totalitarizmusról lehetnek történelmi tapasztalataik. Nekünk pedig, a Lajtától és az Elbától keletre, kettőről. Amíg nem kerül egyensúlyba a közös európai emlékezetben náciizmus és bolsevizmus megítélése, amíg relativizálni lehet a totalitárius diktatúrák bűneit, nem lesz közös szellemi értékrend az Európai Unió régi és új tagjai között. Ha az emlékezet átírásának a közép-európaiak számára oly fontos munkájában közösen vennének részt országaink tudósai, a nacionalista előítéletek kiküszöböléséhez, relativizálásához is közelebb kerülhetnénk. A kommunista korszakról például készülhetnének közös szintézisek és tankönyvek, melyekből világosan láthatnánk, hogy a szovjet megszállás és a totális diktatúra körülményei között milyen „helyi”, ha úgy tetszik, nemzeti változatok léteztek. Az emlékezet az identitás alapja, ezért az emlékezet alakításában szerepet játszó tényezők – média, iskola, tankönyvek – felelőssége mérhetetlenül nagy. A mi közép-európai hagyományunkban a modern nemzet megteremtésében a kultúrának, az irodalomnak kivételesen fontos szerepe volt. És ezt nem csak múlt időben kell mondani, hiszen a nemzet jelrendszerét folyamatosan működtetni kell. Olyan nemzetét, amely tudatában van saját kultúrája európaiságának és egyediségének. Ezért fontos megismernünk, mit írnak rólunk szomszédjaink tankönyveikben, milyen változást jelentett, hogy térségünkben kivonultak a megszálló csapatok, hogy vége lett a totalitárius diktatúráknak. Ismereteim szerint viszonylag kevés avatott és a nyelveket ismerő kutatója van ennek a kérdésnek, pedig az Európai Unión belül és kívül, de továbbra is ezek a népek lesznek a szomszédjaink a szűkebb és tágabb Közép-Európában a Balti tenger, az Adria és a Fekete tenger között.